

Eşyanın Tabiatı

Tehāfutu'l-Felāsife Bağlamında
Felsefî Bir İnceleme

Esmâ İŞCAN

eski
yeni

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No. | General Publication Number: 1732

FCR Sertifika No. | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Alt Marka | Imprint: Eskiyeeni

Yayın No | Publication Number: 351

Kitap Adı : Eşyanın Tabiatı

Alt Başlık : *Tehāfutu'l-Felāsife* Bağlamında Felsefi Bir İnceleme

Book Title : The Nature of Things

Subtitle : A Philosophical Inquiry in the Context of *Tahāfut al-Falāsifa*

ISBN : 978-625-5536-64-8

DOI : doi.org/10.70458/fcr.978-625-5536-64-8

Yazar | Author: Esmā İşcan | orcid.org/0009-0003-7433-3705

Kurum | Institution: Ankara Üniversitesi

ROR ID: ror.org/01wntqw50

Yayın Türü: Kitap | Publication Type: Book - Monograph

Yayın Dili: Türkçe | Language: Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 144 (xii + 132)

Yayın Tarihi | Publication Date: Kasım | November 2025

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj | Layout Design: FCR

Kapak | Cover Design: FCR - Coşkun Işıkgül

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HPQ - İslami felsefe | Islamic philosophy

BISAC: PHI005000 - Felsefe / Doğu | Philosophy / Eastern

THEMA: QRM - İslami felsefe | Islamic philosophy

LC Classification: BP166 - İslami teoloji ve felsefe | Islamic theology and philosophy

DEWEY: 297.1 - İslam felsefesi | Islamic philosophy

WoS Category: Felsefe | Philosophy

WoS Citation Topics Meso: 6.3 - Din Araştırmaları | Religious Studies

WoS Citation Topics Micro: 6.3.17 - İslam Teolojisi | Islamic Theology

Scopus Subject Areas: 1210 - Religious Studies and Philosophy | Din ve Felsefe

Atıf Bilgisi | Cite as: İşcan, Esmā, *Eşyanın Tabiatı: Tehāfutu'l-Felāsife Bağlamında Felsefi Bir İnceleme*. Ankara: FCR Yayın Ltd.-Eskiyeeni, 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Eşyanın Tabiatı

Tehāfutu'l-Felāsife Bağlamında

Felsefi Bir İnceleme

Esmā İŞCAN

Ankara 2025

Yazar Hakkında | About the Author

Esma İŞCAN

1996 yılında Ankara’da doğdu. İlköğrenim, ortaöğrenim ve lise öğrenimini Ankara’da tamamladı. 2019 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Mezun olduğu sene aynı fakültede İslam Felsefesi Anabilim Dalı’nda yüksek lisansa başladı. 2020 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı’na Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2022 yılında, “Sebeplilik Çerçevesinde Eşyanın Tabiatı Sorunu: El-Gazālî’nin On Yedinci Meselesi Bağlamında Bir İnceleme” başlıklı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl aynı Anabilim Dalı’nda doktora eğitimine başladı. Halen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Felsefesi Anabilim Dalı’nda Araştırma Görevliliğini yürütmekte ve doktora öğrenimine devam etmektedir.

She was born in Ankara in 1996 and completed her primary, secondary, and high school education in the same city. In 2019, she graduated from the Faculty of Divinity at Ankara University. In the same year, she began her master’s studies in the Department of Islamic Philosophy at the same faculty. In 2020, she was appointed as a Research Assistant in the Department of Islamic Philosophy at the Faculty of Divinity, Eskişehir Osmangazi University. In 2022, she completed her master’s degree with a thesis titled “The Problem of the Nature of Things within the Framework of Causality: An Examination in the Context of al-Gazālî’s Seventeenth Discussion.” In the same year, she began her doctoral studies in the same department. She is currently serving as a Research Assistant in the Department of Islamic Philosophy at the Faculty of Divinity, Ankara University, and continues her doctoral studies in the same field.

Kitap Hakkında

Eşyanın Tabiatı

Tehāfutu'l-Felāsife Bağlamında Felsefî Bir İnceleme

Bu kitap, el-Ġazālî'nin *Tehāfutu'l-Felāsife* adlı eserinde, özellikle on yedinci meselede yoğunlaşan sebeplilik ve eşyanın tabiatı tartışmalarını felsefî ve kelâmî bağlamlarıyla birlikte incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, el-Ġazālî'nin filozofların savunduğu zorunlu nedensellik düşüncesini hangi argümanlarla ve hangi entelektüel kaygılarla reddettiğini; bu reddedişin ardında yer alan Tanrı'nın mutlak kudretini ve iradesini koruma yönündeki teolojik önceliklerle olan etkileşimini analiz etmektedir. El-Ġazālî'ye göre, doğada gözlemlenen ardışıklıklar, varlıkların kendi içkin güçlerinden değil, Tanrı'nın sürekli yaratma fiilinden kaynaklanır. Bu nedenle doğa yasaları, filozofların düşündüğü gibi ontolojik zorunluluklar değil, ilâhî iradenin istikrarlı bir alışkanlıktır. Bu görüş, yalnızca fiziksel dünyanın düzenini değil, bilginin temellerini de dönüştürür. Nitekim eğer eşyanın sabit ve faal bir tabiatı yoksa, insan bilgisi de doğaya değil, Tanrı'nın sürekliliğine dayanır. Böylece bilgi, mutlak zorunluluk değil, ilâhî istikrar üzerine kurulmuş bir güven ilişkisidir. Kitabın ilk bölümü, el-Ġazālî öncesi kelâmî ve felsefî gelenekte, özellikle Mu'tezile, Eş'arî ve el-Cüveynî çizgilerinde sebeplilik ve tabiat tartışmalarını ele alarak tarihsel bir zemin sunar. İkinci bölümde ise *Tehāfut*'un on yedinci meselesinde el-Ġazālî'nin zorunlu nedensellik eleştirisi ayrıntılı biçimde incelenir; İbn Sinâ'nın sistematik metafiziği ve İbn Ruşd'ün *Tehāfutu't-Tehāfut*'taki karşı görüşleriyle karşılaştırmalı bir çözümleme yapılır. Buna ilaveten el-Ġazālî'nin burhân anlayışı çerçevesinde meseleyi ne ölçüde mantıksal temelde yürüttüğü tartışılır. Nihayetinde bu çalışma, el-Ġazālî'nin düşünce sisteminde ontoloji, epistemoloji ve teoloji arasındaki etkileşim noktalarını görünür kılmaktadır. Onun, zorunlu nedensellik fikrini eleştirerek âlemi sürekli ilâhî yaratımın konusu olarak görmesi, yalnızca tabiat tasavvurunu değil, aynı zamanda bilgi, Tanrı ve insan arasındaki ilişkiyi de derinden düşünmeye imkân tanır.

Anahtar Kelimeler: El-Ġazālî; *Tehāfutu'l-Felāsife*; Tabiat; Eşya/şey; Sebeplilik

About the Book

The Nature of Things

A Philosophical Inquiry in the Context of *Tahāfut al-Falāsifa*

This book aims to examine the discussions on causality and the nature of things in al-Ghazālī's *Tahāfut al-Falāsifa*, with a particular focus on the seventeenth problem, situating them within their philosophical and theological contexts. The study analyzes the arguments and intellectual concerns through which al-Ghazālī rejects the philosophers' doctrine of necessary causation, as well as the interaction between this rejection and his theological commitment to preserving God's absolute power and will. According to al-Ghazālī, the observable sequences in nature do not arise from the intrinsic powers of things but from God's continuous act of creation. Hence, natural laws are not ontological necessities, as the philosophers maintain, but rather stable habits of divine will. This perspective transforms not only the conception of the natural order but also the very foundations of knowledge. For if things possess no fixed and active natures of their own, then human knowledge rests not on nature itself but on the constancy of divine will. In this sense, knowledge becomes a relation of trust grounded not in necessity but in divine regularity and reliability. The first part of the book provides a historical background by examining the discussions on causality and the nature of things within the pre-Ghazālīan theological and philosophical traditions, especially among the Mu'tazilites, the Ash'arites, and al-Juwaynī. The second part focuses on al-Ghazālī's critique of necessary causation in the seventeenth problem of the *Tahāfut*, offering a comparative analysis with Ibn Sīnā's systematic metaphysics and Ibn Rushd's counterarguments in *Tahāfut al-Tahāfut*. Additionally, the study explores the extent to which al-Ghazālī approaches the issue through his understanding of burhān. Ultimately, this work reveals the points of interaction between ontology, epistemology, and theology within al-Ghazālī's intellectual system. His critique of necessary causation and his conception of the world as a realm of ongoing divine creation invite a deeper reflection on the interrelations among nature, knowledge, God, and the human being.

Keywords: Al-Ghazālī; *Tahāfut al-Falāsifa*; Nature; Thing(s); Causality

ÖN SÖZ

Felsefi düşüncede varlık anlayışına dair geliştirilen teorilerin önemli bir kısmı eşyanın tabiatı sorunu etrafında şekillenmiştir. Eşyanın kendine özgü bir tabiatının olup olmadığı, eğer varsa bu tabiatın mahiyetinin ne olduğu gibi sorular metafizik, doğa felsefesi ve ilâhiyat alanlarının kesişim noktasında yer alan temel meselelerden biri olarak öne çıkmıştır. Bu sorular, yüzyıllar boyunca filozofların, kelimcilerin ve düşünürlerin zihinlerini meşgul etmiş, farklı felsefi akımların ve dinî yorumların doğmasına zemin hazırlamıştır.

Özellikle İslam düşünce geleneğinde, eşyanın tabiatına yönelik yaklaşımlar çoğu zaman Tanrı-âlem ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Yaratılmış varlıkların tabiatlarının mahiyeti, Tanrı'nın onları yaratma biçimiyle de yakından ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede, bir yanda Tanrı'nın dilediği anda dilediği şeyi yapabileceği düşüncesi; diğer yanda ise Tanrı'nın kendi sünnetini (değişmez yasalarını) takip ederek fiillerini her zaman benzer şekilde gerçekleştireceği görüşü, kelim ve felsefe tarihinde merkezi bir konuma sahip olmuştur. Bu ikilik, ilahi irade ve evrensel düzen arasındaki gerilimi açıkça ortaya koymuştur.

Bu tartışmaların doğal bir sonucu olarak, evrende meydana gelen olayların hangi ilkelerle gerçekleştiği ve bu olayların açıklanmasında sebeplerin ne kadar belirleyici olduğu sorusu öne çıkmıştır. Bu bağlamda, özellikle İslam filozofları, varlık düzenini anlamada sebepliliği vazgeçilmez bir ilke olarak görmüş ve evrende olup biten her olayın gerek fiziksel gerekse metafiziksel sebeplerle açıklanabileceğini savunmuşlardır. Buna karşın Tanrı'nın her şeyi mutlak irade ve kudretiyle, dilediği zamanda ve şekilde yarattığını benimseyen kelimciler ise bu zorunlu nedensellik fikrine itiraz etmişlerdir. Bu yaklaşım, zorunlu sebeplilik

anlayışını reddederek, eşyanın sabit ve değişmeyen bir tabiatı olamayacağı fikrini gündeme taşımıştır.

Sebeplilik ilkesi, eşyanın tabiatını anlamlandırmada merkezi bir rol oynayan, felsefenin en kadim ve temel sorunlarından biridir. Bu ilke, varlığın ve var olanların anlaşılmasında kritik bir öneme sahiptir. Nitekim bu konu, metafizik ve tabiat felsefesi alanlarında İslam filozofları ile kelamcıları sıklıkla karşı karşıya getirmiştir. Filozoflar, sebepliliği hem mantıksal hem de ontolojik bir zorunluluk olarak kabul ederken, kelamcılar bunu yalnızca Tanrı'nın yaratma alışkanlığına dayanan düzenli bir ardışıklık olarak açıklamışlardır.

“Eşyanın Tabiatı -*Tehāfutu'l-Felāsife* Bağlamında Felsefi Bir İnceleme-” başlığını taşıyan bu çalışma, İslam düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan el-Ġazālî'nin (ö. 1111) meşhur eseri *Tehāfutu'l-Felāsife*'nin on yedinci meselesini merkeze almaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, el-Ġazālî'nin eşyanın tabiatına dair görüşlerini ve bu görüşlerin sebeplilik anlayışıyla olan karmaşık ilişkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda metin, yalnızca filozofların iddia ettiği zorunlu nedensellik ilkesinin el-Ġazālî tarafından hangi gerekçelerle reddedildiğini değil, aynı zamanda bu reddin arkasında yatan teolojik ve felsefi saikleri de derinlemesine incelemeyi hedeflemektedir.

Bu çalışmada cevap aranan temel sorular şunlardır: El-Ġazālî, filozofların savunduğu zorunlu nedensellik fikrini hangi argümanlarla ve ne tür bir entelektüel kaygıyla reddetmektedir? Bu reddedişin ardında yatan felsefi gerekçeler ile teolojik öncüller (Tanrı'nın mutlak kudreti ve iradesinin korunması, mucizelerin imkânı gibi) arasındaki etkileşim ve öncelik nedir? Eğer zorunlu bir nedensel bağ yoksa, doğada gözlemlenen düzenlilik el-Ġazālî tarafından nasıl açıklanmaktadır ve bu düzenliliğin ontolojik statüsü nedir? Son olarak, el-Ġazālî'ye göre eşyanın, kendi fiillerini ve etkileşimlerini belirleyen, öngörülebilir kılan sabit bir tabiatı var mıdır ve eğer yoksa, bu durum bilginin kesinliği açısından ne

gibi sonuçlar doğurmaktadır? Bu sorulara verilecek kapsamlı yanıtlar, el-Ġazālî'nin düşünce sistemindeki konumunu ve eşyanın tabiatı sorununa dair özgün pozisyonunu belirlemek açısından hayati bir önem taşımaktadır. Zira onun bu konudaki görüşleri, sadece fiziksel dünyaya dair ontolojik kabullerini değil, aynı zamanda bilgi, Tanrı ve insan anlayışını da derinden etkileyen bir kilit taşı niteliğindedir.

Bu çalışmanın konusunun belirlenmesinden nihai hâlini almasına kadar her aşamada desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Gürbüz Deniz'e, bana yeni perspektifler kazandıran kıymetli hocam Prof. Dr. Müfit Selim Saruhan'a, özellikle çalışmamın neticelenmesinde büyük bir katkısı olan Doç. Dr. Tuba Nur Umut ve kıymetli dostum Ebrar Tenşi Abanoz'a, çalışma süresince maddi-manevi desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen aileme ve son olarak, bu hikâyeye sonradan katılmasına rağmen en büyük paya sahip olan, düşüncelerimi özgürce ifade etmeme imkan tanıyan, eleştirileriyle ufkumu genişleten ve hem bu eserin ihyasında hem de hayat yolculuğumda bana yoldaşlık ettiği için sevgili eşim Arş. Gör. Ahmet Hamdi İşcan'a teşekkürlerimi sunmayı borç biliyorum.

Esma İŞCAN

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
EL-ĞAZĀLĪ ÖNCESİ DÖNEMDE SEBEPLİLİK BAĞLAMINDA	
EŞYANIN TABİATI	13
1. Terminoloji ve Tarihî Arka Plan	14
2. Kelamcılarda Sebeplilik ve Eşyanın Tabiatı	30
2.1. Mu'tezile Atomculuğu ve Eşyanın Tabiatı	32
2.2. Eş'arî Atomculuğu ve Eşyanın Tabiatı	39
2.3. El-Cuveynî'de Sebeplilik ve Eşyanın Tabiatı	46
İKİNCİ BÖLÜM	
TEHĀFUT'UL-FELĀSİFE'NİN ON YEDİNCİ MESELESİNDE	
SEBEPLİLİK ve EŞYANIN TABİATI	55
1. <i>Tehāfutu'l-Felāsife</i> 'de Fail Kavramının Anlamı	62
2. On Yedinci Meselenin Mahiyeti ve Kavramsal Çerçevesi	64
3. On Yedinci Meselenin Argümanları	71
3.1. Birinci Argüman: Gözleme Dayalı Ontolojik Zorunluluk	71
3.2. İkinci Argüman, Birinci Yaklaşım: İlkelerin Etkisi ve Eşyanın Tabiatı	86
3.3. İkinci Argüman, İkinci Yaklaşım: Mucizelere Dair Açıklama	96
3.3.1. Mutehāyyile Gücüne Ait Mucize	97
3.3.2. Teorik Akıl Gücüne Ait Mucize	98
3.3.3. Nefsin Ameli Gücüne Ait Mucize	99
3.3.3.1. Mucizeyi Sınırlandırmak	100
3.3.3.2. Açık Ayetleri Te'vil Etmek	101
3.3.3.3. Mucizeyi Tanrı Yerine Peygambere Bağlamak	101
3.3.3.4. Doğadaki Olağan Akışı Korumak	102
4. El-Ğazālî'nin Argümanlarının Burhaniliği Sorunu	105
4.1. El-Ğazālî'ye Göre Burhan (Apodeictic)	106
4.2. El-Ğazālî'ye Göre Burhanın Türleri	109

4.2.1. Burhān-ı innī (Varlık Burhanı)	109
4.2.2. Burhān-ı limmī (Neden Burhanı)	110
4.3. On Yedinci Meselenin Burhaniliği	111
DEĐERLENDİRME	115
KAYNAKÇA	123
DİZİN	129